

Károly, Tomáš

O empirickej nevyhnutnosti – kategorické, dispozičné vlastnosti a zákony prírody

Pro-Fil. 2022, vol. 23, iss. 1, pp. 28-42

ISSN 1212-9097 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/pf22-1-20946>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.76779>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](#)

Access Date: 12. 12. 2024

Version: 20221024

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

O EMPIRICKEJ NEVYHNUTNOSTI – KATEGORICKÉ, DISPOZIČNÉ VLASTNOSTI A ZÁKONY PRÍRODY

TOMÁŠ KÁROLY

Katedra filozofie a aplikovanej filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda
v Trnave, Slovenská republika, tomas.karoly@ucm.sk

PŮVODNÍ VĚDECKÁ PRÁCE ▪ OBDRŽENO: 15/4/2022 ▪ PŘIJATO: 14/6/2022

Abstrakt: Pohľady na empirickú nevyhnutnosť možno rozdeliť do dvoch skupín: teórie slabej nevyhnutnosti a teórie silnej nevyhnutnosti. Do prvej teórie patria koncepcie, ktoré uvažujú svet zložený z pasívnych vlastností, akými sú kategorické vlastnosti. Za zmeny vo svete sú zodpovedné zákony prírody, ktoré sa od možného sveta k svetu líšia, a preto aj prejavy týchto vlastností sú odlišné. Druhú teóriu, teóriu silnej nevyhnutnosti, zastávajú filozofi, ktorí predpokladajú existenciu silovo aktívnych vlastností, dispozícií. Práve tieto sú zodpovedné za zmeny vo svete, a vo všetkých možných svetoch sa prejavujú nevyhnutne rovnako. Autor argumentuje v prospech existencie dispozičných vlastností a tvrdí, že dispozičný výklad sveta netrpí modálnymi absurdnosťami, ktorými trpia teórie slabej nevyhnutnosti. Hoci aj dispozičné teórie majú svoje problémy a hlavne mysterióznosti, ktoré môžu viesť až do metafyziky dispozičných monád.

Kľúčová slova: dispozičné vlastnosti, kategorické vlastnosti, modality, nevyhnutnosť, zákony prírody

ON EMPIRICAL NECESSITY – CATEGORICAL, DISPOSITIONAL PROPERTIES AND LAWS OF NATURE

Abstract: There are two possible views of empirical necessity: theories of weak necessity and theories of strong necessity. The first category contains conceptions that consider the world to be composed of passive, categorical properties. According to such theories, changes in the world are the result of the laws of nature. Not only are the laws of nature different from one possible world to another, but the necessitation of those properties differs as well. The second category contains those philosophers who assume the existence of power active properties, dispositions. According to these theories, changes in the world result from the effects of those properties only, and in every possible world they have the same necessary manifestations. The author argues in favour of the existence of dispositional properties and claims that this dispositional interpretation of the world has no problems with the modal absurdities that affect theories of weak necessity. It is conceded that dispositional theories have their own problems and mainly some mysteries which could lead to the metaphysics of dispositional monads.

Keywords: categorical properties, dispositional properties, laws of nature, modalities, necessity

Úvod

Na empirickej úrovni pozorujeme, že niektoré druhy udalostí sú pravidelne nasledované vždy rovnakými udalosťami. Na základe týchto pravidelnosti predpokladáme, že svet je riadený zákonitosťami, ktoré by mali konštantne platiť vždy, všade a nevyhnutne pri výskyte rovnakých alebo podobných podmienok. Keďže, ako to tvrdil D. Hume (1960, 1996), doteraz udalosti druhu *C* boli sprevádzane udalosťami druhu *E*, tak veríme, že tomu tak bude aj v budúcnosti. Je tu odvolávanie sa na nejakú vieru, že budúcnosť bude podobná minulosti, no takáto viera je len psychologickým faktorom, ktorý, podľa tradičných humovcov, nemá ontologické ukotvenie.

Ako vieme, humovsky tábor spochybňuje nejakú nevyhnutnosť vo svete, ktorá by bola zodpovedaná za túto zákonitosť v podobe pravidelných združení. No napriek tomu, či sme humovci alebo nie, je potrebné aspoň do istej miery nachádzať zdroj, ktorý umožňuje takúto pravidelnosť udalostí a teda zákonitosť prírody. Veď predsa náš dennodenný život by nebol možný, keby sme nepredpokladali, že svet sa bude správať podľa pravidelnosti rovnako ako v minulosti. Vieme, že chlieb nás nasýti, rozbúrené more nám môže ublížiť, medveďovi sa radšej vyhneme... Takisto aj veda by nebola možná, keby samotní vedci neustále humovsky spochybňovali svoje tvrdenia; nezvykne sa bežne predpokladať, že zo dňa na deň sa rozsype naša planéta na drobné kúsky, pretože prestanú platiť zákony prírody.

V texte budem predpokladať axiómu, že vo svete musí existovať ešte niečo *navyššie*, čo umožňuje pravidelné zdrużenia. Tradiční humovci sa o niečom takom *navyššie* odmietajú vyjadrovať, ba priam takú možnosť niečoho *navyššie* neuvažujú, z ontologického hľadiska si nejako vystačia len s pravidelnými združeniami. Z tohto dôvodu radikálne humovske teórie v tomto texte nebudem spomínať, spomeniem len jej umiernenejšiu verziu, ktorú postavím do opozície s antihumovským výkladom sveta. V tomto texte sa preto pozriem na dve teórie, ktoré sa snažia na metafyzickej úrovni vysvetliť povahu empirickej nevyhnutnosti vo svete. Jednou z nich je teória D. M. Armstronga, F. Dretskeho a M. Tooleyho, ktorá tvrdí, že vo svete existujú kategorické vlastnosti. Sú to pasívne univerzálie (*in re*), tie sú spájané do kontingentných vzťahov univerzáliami druhého rádu, nazývanými zákony prírody. Túto teóriu by som nazýval teória *slabej nevyhnutnosti*. Ďalšou je teória dispozičných vlastností, podľa ktorej svet je zložený z aktívnych vlastností, nazývaných dispoziecie, ktoré sa prejavujú za prítomnosti vhodných podmienok a *ceteris paribus*¹ nevyhnutne vždy rovnako. Hoci v tomto tábore niektorí pripúšťajú okrem dispozičných aj kategorické vlastnosti, no aj napriek tejto novej dualite, budem túto teóriu nazývať teória *silnej nevyhnutnosti*, keďže aj dualisti považujú dispoziecie za aktívny člen zodpovedný za zmeny vo svete.

Osobne sa nazdávam, že je náročné presvedčivo argumentovať v prospech jednej zo spomínaných alternatív. Pre teóriu slabej nevyhnutnosti za zmeny vo svete sú zodpovedné zákony prírody, pre teóriu silnej nevyhnutnosti sú to silové vlastnosti, zvané aj dispoziecie. Predstavím niektoré črty spomínaných teórií a poukážem aj na ich slabiny. Nakoniec sa predsa prikloním k teórii dispozičných vlastností, tá sa ukazuje menej problematická. Teória slabej nevyhnutnosti vedie k absurditám v prípade uchopenia modalít, no zase teória silnej nevyhnutnosti vedie k mysterióznej metafyzike – pritom nechcem tvrdiť, že ukazujúca sa mysterióznosť by mala nejako znevážiť teóriu dispozičných vlastností, možno práve naopak.

¹ Pod *ceteris paribus* budem rozumieť neprítomnosť blokátorov akými sú *finks*, *antidotes*. Tieto blokátory odstraňujú dispoziáciu alebo zabraňujú jej nevyhnutnému prejavu. Tejto téme sa budem venovať v kapitole o blokátoroch.

Podme sa najprv vybrať na krátky výlet do histórie, kde sa pozrieme, ako niektorí filozofi a vedci uvažujú o pojme sila. Pretože práve prijatie či odmietnutie tohto pojmu zaraďuje filozofov do spomínaných odlišných táborov.

O silách

Zdôvodnenie metafyzickej pozície, že existujú nejaké silové vlastnosti hmoty alebo nezávislé sily tu nejakako lietajú v priestore a prechádzajú cez pasívne predmety, sa už v minulosti ukazovalo ako veľmi problematické. No napriek tomu filozofi a vedci potrebovali zdôvodniť zákonitosť prírody, preto niektorí tieto silové vlastnosti do sveta *ad hoc* postulovali. Keď sa mal Isaac Newton vyjadriť na povahu nim postulovaných gravitačných síl, tak bezradne povedal „hypotheses non fingo“ („hypotézy nevyvíšľam“):

Ale zatiaľ som nebol schopný zjavov objaviť príčinu týchto vlastností gravitácie a *hypotézy nevyvíšľam*²; čokoľvek, čo sa nedá vydedukovať z javov, možno považovať za hypotézy; a hypotézy, či už metafyzické alebo fyzikálne, či už skryté kvality alebo mechanické, nemajú miesto v experimentálnej filozofii. (Newton 1846, 506–507).

I. Newton si ale predsa neodpustil aj špekuláciu ohľadom existencie jemného Ducha, ktorý je tajomne obsiahnutý vo všetkých telesách a je zodpovedný za ich vzájomné pôsobenia. Tento Duch je obsiahnutý aj v našich telách a svojimi vibráciami umožňuje spojenie našej vôle prostredníctvom mozgu s inými orgánmi. (Tamže, 507).

Takže u I. Newtona silovým/gravitačným zdrojom môže byť Duch. Podobne pre M. Kopernika to môže byť nejaká svetová duša (Jammer 1957, 72), alebo ako tvrdil G. Bruno (2006, 155), každá hviezda a planéta má vlastnú dušu, ktorá ňou hýbe. Podľa J. Keplera tieto sily sú magnetické sily (Jammer 1957, 89). Tiež sa vyskytujú názory, že používanie pojmu sila je len fantáziou (F. Bacon 1990, 16), fetišizmom (E. Mach) (Jammer 1957, 220). Popríklad žiadne silové vlastnosti sveta neexistujú, za všetky zmeny je zodpovedný Boh (karteziáni, okazionalisti), a on nanovo vytvára pasívnu hmotu podľa jeho zákonov (Descartes 2010, 71; Malebranche 2017, 294–299). Popríklad, ako nás presviedčal G. Berkeley (2004, 150), celé svetové dianie sa deje v Božej mysli a závisí od jeho vôle. A samozrejme podľa D. Huma pojem sila a jemu podobné výrazy patria medzi najtemnejšie metafyzické idey (Hume 1960, 157, 160; 1996, 95).

Naopak niektorí filozofi, ako napríklad J. Locke, tvrdia, že sily pociťujeme vo svojich telách a máme teda s nimi empirický kontakt, aj keď pripúšťa, že pojem sily je dosť temný (Locke 2012, 126, 136, 240). Podobné tvrdenia zastávajú aj niektorí súčasní filozofi. Podľa S. Mumforda (2009a, 172–173, 177–178) silu pociťujeme vo svojich končatinách a môže sa prenášať, ako sa prenáša teplo z ohňa na naše telo. So silou síce nemusíme mať vizuálnu skúsenosť, dôležité je, že ju cítime. G. Molnar (2003, 62–63) stotožňuje, možno až prekvapivo, psychologický pojem intencionality so silovým zameraním, ktorý je v predmetoch. Táto fyzická intencionalita je súčasťou fyzického sveta a je vyjadrená manifestáciou, ku ktorej je zameraná. Popríklad, podľa R. Harrého a E. H. Maddena sily sú založené v prirodzenostiach vecí, *natures*. Preto jarná rastlina sa naťahuje za svetlom, podobne ako aj pohyb protoplazmy v amébe. Tiež je tomu tak aj u záblesku rádiácie, keď sa stretnú pozitron s elektrónom, badať to u silnej konfigurácii magnetického poľa, tiež mobilite a imaginatívnosti ľudského bytia atď. (Harré – Madden 1975, 5, 7).

Takisto ako filozofická história bola rozdelená ohľadom problematiky síl minimálne na dva tábory (existencia vs. neexistencia síl), tak aj v tomto texte sa budú predpokladať dve línie,

² Kurzíva je moja, v anglickom preklade: „I frame no hypotheses“.

prvou líniou sú teórie, ktoré odmietajú existenciu síl, tie uvažujú o slabej nevyhnutnosti a teórie, ktoré tvrdia, že svet je zložený zo silových vlastností, dispozícií.

Kategorické a dispozičné vlastnosti

Každý predmet v tomto svete, podľa súčasnej vedy, je zložený z elementárnych častíc a z nich vyskladaných atómov, molekúl, bielkovín... až makroskopických objektov, planét, hviezd, čiernych dier. Usporiadanie atómov do tvaru molekuly chloridu sodného, NaCl, je takzvanou kategorickou vlastnosťou (alebo aj inak povedané kategorickou bázou). Ide o geometrické usporiadanie predmetu na mikroúrovni. Vždy, keď vidíme predmet na mikroúrovni usporiadaný do konkrétnej geometrickej podoby, napr. NaCl, vieme, že ide o taký a taký predmet s takými a takými prejavmi. Mnohí filozofi tvrdia, že predmet obsahuje len túto kategorickú vlastnosť. Pre týchto filozofov je problém vysvetliť ako je možné, že NaCl sa pri ponorení do vody za štandardných podmienok vždy rozpustí. Preto do sveta musia ešte postulovať niečo navyše, a tým sú zákony prírody. V prípade existencie len kategorických vlastností sa predmety správajú prostredníctvom svojich mechanistických zákonov, napríklad zrážaním, spájaním, zlučovaním, rozlučovaním geometrických tvarov, z ktorých je vyskladaný celý svet. Koncepciu, podľa ktorej existujú len kategorické vlastnosti a tieto sú fundamentálne, možno nazvať *kategorickým monizmom*.

Opozitným pohľadom je *dispozičný monizmus*, poprípade nazývaný aj *pandispozicionalizmus*, podľa ktorého existujú len dispozičné vlastnosti a tie sú fundamentálne. Dokonca aj tie na najnižšej úrovni, nazývané kategorické, sú v skutočnosti dispozičné. Predstavme si guľu, ktorá spĺňa na prvý pohľad predpoklady kategorického monizmu, čím je jej guľatosť. Lenže podľa dispozičného monizmu aj táto guľa má v sebe schopnosť, a to guľat' sa. Preto aj guľatosť gule je dispozičná vlastnosť. A vôbec všetky vlastnosti tohto sveta sú dispozičné. Aj keby sme uvažovali, že elementárne častice sa spájajú, zlučujú, rozlučujú atď., predpokladáme v nich vnútorný mechanizmus (a v podstate samé môžu byť týmto vnútorným mechanizmom) na dispozičnej úrovni, ktorý umožňuje ich vzájomné interakcie. Predmety poznávame na základe ich dispozičných prejavov a kategorické vlastnosti sú už len nadbytočným pojmovým prvkom, slúžiacim maximálne len ako opis nositeľa dispozícií. Samotné vnímanie predmetov vôbec je možné len na základe dispozičných schopností empiricky sa prejavovať.

Pojem dispozícia sa teda používa na pomenovanie nejakej vnútornej vlastnosti predmetu, ktorá sa za vhodných podmienok prejaví určitým spôsobom. Napríklad pri hode kameňa do okna sa prejaví dispozícia rozbitnosti okna a okno sa rozbije. Podnet k uplatneniu schopnosti nejakého predmetu sa označuje ako „test“. Prostredníctvom testu sa vyvolá prejav či inak povedané manifestácia dispozície. Testom rozpustnosti soli vo vode je jej ponorenie, prejavom rozpustenie. Ako uvádza D. Peroutka, v moderných teóriách sa v tomto zmysle niekedy používa aj tradičný výraz *power*, ale najčastejšie sa stretávame so slovom *disposition*. Takisto, okrem slova *dispozícia* alebo *sila*, sa môžeme stretnúť aj s výrazmi *mohutnosť*, *schopnosť*, *spôsobilosť*, *potencia*, *náchylnosť* a iné. V angličtine sa okrem *disposition* a *power* používajú tiež výrazy *capacity*, *potency*, *potentiality*, *propensity*, *ability*. (Peroutka 2010a, 27; 2010b, 137–138). Vlastnosti sú charakterizované svojimi manifestáciami. Vlastnosti sú charakterizované tým, čo robia (Mumford 2009b, 95).

Spojením týchto dvoch pohľadov, ohľadom kategorických a dispozičných vlastností, je ešte tretí typ, a to *dualistický princíp*. Podľa tohto princípu je svet zložený z dvoch od seba druhovo odlišných vlastností, a to kategorických a dispozičných. Aby sa prejavila dispozičná vlastnosť predmetu, tak tento predmet musí spĺňať konkrétnu geometrickú vlastnosť. Aby predmet nadobudol dispozičnú vlastnosť rozpustnosti, na mikroúrovni musí byť zložený v tvare NaCl. Zástanca tejto pozície je U. T. Place, podľa ktorého kategorické vlastnosti sú kauzálne

zodpovedné za dispozičné. Mikroštruktúra (usporiadanie molekúl) skleneného pohára je kauzálne zodpovedná za jeho krehkosť. Nekategorické (dispozičné) vlastnosti sú emergentné vo vzťahu ku kategorickým. (Place 1996, 22). Alternatívnym pohľadom je C. B. Martinova pozícia, podľa ktorého kategorické a dispozičné vlastnosti sú dve „strany“ jednej mince. Ich oddelenie je možné len v abstrakcii a filozofickej fantázii. Vlastnosti sú preto aj kategorické, aj dispozičné, a jedno na druhom nesupervenuje, ale sú jedným a tým istým. (Martin 1996, 132–133).

Otázne je, či dispoziície potrebujú svojho nositeľa, teda nejakú substanciu alebo kategorickú bázu, alebo si vystačia bez nej. Existujú rôzne diskusie na túto tému, no osobne sa nazdávam, v rámci šetrnosti by sme si vystačili so zhlukovou teóriou (*bundle theory*). Bežne predmety sú tvorené týmito zhlukmi a podľa M. Schmidta, ich stabilitu udržať sa v celku by mali zabezpečiť nejaké kauzálne interakcie medzi vlastnosťami (Schmidt 2012, 265). Predpokladám, že ak sú všetky vlastnosti dispozičné, tak samotným kauzálnym lepidlom, ktoré drží tento zhluk pohromade, je samotná vnútorná schopnosť týchto dispoziícií sa energicky držať vo vzájomnom zhluku a vytvárať tak pretrvávajúci predmet.³ V konečnom dôsledku, či už budeme vyžadovať nejakého nositeľa vlastností, alebo si vystačíme so zhlukom, neovplyvní to nejakú výrazne analyzovanú tému o empirickej nevyhnutnosti.

V kontexte pátrania po nevyhnutnosti vo svete, dispozičný monizmus a dualistický princíp považujem za spriaznený tábor ohľadom silnej nevyhnutnosti. Obidve teórie svoju ontológiu stavajú na dispoziáciách, a preto sa pre nich predmety za prítomnosti vhodných stimulov prejavujú nevyhnutne vo všetkých možných svetoch⁴ rovnako. Zákonitosť sveta je už imanentnou súčasťou dispozičných vlastností. Pritom koncepcia kategorického monizmu pracujúca so slabou nevyhnutnosťou potrebuje ešte zákony prírody, aby vysvetlila nevyhnutnosť prejavov, no v ich prípade nevyhnutnosť sa môže od sveta k svetu líšiť podľa toho, aké zákony prírody sa v tom ktorom svete vyskytujú.

Slabá nevyhnutnosť

Filozofiu D. M. Armstronga (1985, 1989), F. Dretskeho (1977) a M. Tooleyho (1977, 1987) možno zaradiť medzi umiernenú humovskú teóriu. Podľa nich za nevyhnutnosť vo svete sú zodpovedné zákony prírody v podobe univerzálií. Prírodný zákon nie je regularita, ale je to vzťah druhého rádu medzi univerzáliami prvého rádu. Táto relácia má pomenovanie „nomická nevyhnutnosť“. (Bird 2005, 355–356). Podľa M. Tooleyho (1987, 127) zákony nemôžu byť len číre regularity, ale zákony zahŕňajú existenciu univerzálií a kontingentné vzťahy medzi nimi. V tomto texte presmerujem pozornosť najmä na D. M. Armstrongovu kombinatorickú teóriu posibilití, keďže problematike slabej nevyhnutnosti venoval dosť veľkú pozornosť.

D. M. Armstrong zastáva aristotelovskú pozíciu *in re* univerzálií (Armstrong 1996, 34).⁵ Zákony prírody sú kategorické stavy vecí. Zákony prírody sú inštancované v inštancovaných vlastnostiach, ktoré spájajú dokopy. Neinštancované zákony (v platónskych formách) neexistujú. (Tamže, 43–44). To znamená, že neexistuje platónska idea červenosti, ktorá by stála

³ Takáto pozícia môže viesť k nekonečnému regresu, kedy na to, aby sila pôsobila na silu je potrebná ďalšia sila a na ňu ďalšia *ad infinitum*. Toto je tiež jeden z dôvodov, prečo niektorí autori sa hlásajú k dualizmu a predpokladajú okrem dispozičných vlastností aj nejakého substancionálne odlišného nositeľa, alebo aktívatora dispoziície. Riešenie tohto problému nie je predmetom tejto práce.

⁴ V tomto texte nebudem analyzovať čo znamená termín „možný svet“. Každá koncepcia možných svetov má svoje výhody a zápory. Osobne sa neviem prikloniť ku žiadnej z nich, veľa závisí od toho ako by sa vyriešil problém mysterióznosti modalít v dispozičných teóriách, k tejto téme sa dostaneme v kapitole O skrytých modalitách.

⁵ V prípade záujmu sa čitateľ viac môže dozvedieť o D. M. Armstrongovej teórii univerzálií v jeho dvoch publikáciách: (Armstrong 1980a, 1980b).

nejako mimo sveta, ale táto červenosť existuje len ako inštancia v červených veciach. Keby sa vo svete nevyskytli červené veci, červenosť osebe by neexistovala, pritom v platonizme, aj napriek neexistujúcim červeným jednotlivinám, červenosť osebe by existovala ako idea. Univerzália červenosti, v podaní D. M. Armstronga, tak v celosti existuje len v červených veciach ako imanentná vlastnosť. Pritom nezáleží na čase, kedy sa červená farba vyskytne. D. M. Armstrong uvažuje o univerzáliách ako o neobmedzených vlastnostiach v čase. Minulosť, prítomnosť a budúcnosť považuje všetky za rovnako reálne, a preto univerzálie nepotrebujú byť inšancované *teraz*. (Armstrong 1985, 82).

D. M. Armstrong vo svojej kombinatorickej teórii sa inšpiroval L. Wittgensteinovým logickým atomizmom. Svet je zložený zo stavov vecí (faktov), ktoré zahrňujú jednotliviny a univerzálie (Armstrong 1989, xi). Koľko kombinácií indivíduí s univerzáliami je kombinatoricky prípustných, toľko stavov vecí by mohlo existovať. Pritom tieto stavy vecí sa vyskytujú vo fikcionalisticky možných svetoch, teda ich ontologickú existenciu nepovažuje za nevyhnutnú (tamže, 13). Ak teda prijmeme Armstrongov kombinatorický scenár stavov vecí, v ktorom sa nevyskytujú žiadne esencie, potom je možné kombinovať rôzne univerzálie navzájom, napríklad univerzáliu somárovitosti možno skombinovať (cez zákon prírody) s nejakou univerzáliou zahŕňajúcou možnosť rozprávania a dostaneme tak možnosť rozprávajúceho somára. D. M. Armstrong tvrdí, že je tu silný dôvod si myslieť, že rozprávajúci somár je možný. (Tamže, 101–102).

Podľa D. M. Armstrongovej teórie je svet riadený *slabou nevyhnutnosťou*, zákony prírody sú vzťahy medzi univerzáliami (*in re*) a od sveta k svetu sa tieto zákony líšia, a preto sa líši aj prejav jednotlivých vlastností. Ak je daný predmet chápaný ako inštancia kategorických vlastností do podoby skla, za jeho priradený predikát *rozbitnosť* je zodpovedný zákon prírody. Pritom ten istý predmet v inom možnom svete s inými zákonmi prírody by už nemusel mať priradený tento predikát. Druhovo rovnaké predmety sa v jednom možnom svete rozbiehajú, v inom už nie, záležiac od toho, aký zákon prírody v danom svete existuje. Za správanie sa univerzálií sú zodpovedné zákony, ktoré sú vzťahmi druhého rádu, a tie spájajú tieto univerzálie prvého rádu.

D. M. Armstrong je zástanca kategorického monizmu, a podľa neho okrem kategorických vlastností (mikroštruktúr) neexistuje nič navyše. Mikroštruktúrna vlastnosť skla je kontingente zodpovedná za krehkosť, podobne ako DNA molekuly sú zodpovedné za genetiku. Pritom je len kontingentnou pravdou, že konkrétne mikroštruktúry (kategorické vlastnosti) sú zodpovedné za konkrétne prejavy. (Armstrong 1996, 39–40).

Podľa D. M. Armstronga existuje vzťah nevyhnutnosti medzi univerzáliami navzájom. To znamená, že nejaká univerzália F nevyhnutne navodzuje inú univerzáliu G. Tento vzťah D. M. Armstrong označuje ako $N(F,G)$, pričom tento vzťah nie je logicky nevyhnutný, ale ide o kontingentnú nevyhnutnosť. Z tohto kontingentného nevyhnutného vzťahu sa odvodí humovská regularita v podobe zákona $(\forall x) (F(x) \rightarrow G(x))$ ⁶, každé F je G. Preto, podľa D. M. Armstronga (1985, 85), platí:

$$(1) \quad N(F,G) \rightarrow (\forall x) (F(x) \rightarrow G(x)).$$

O slabej nevyhnutnosti v tejto koncepcii sa hovorí preto, lebo výrok „Každá soľ sa pri ponorení do vody rozpustí.“ nemá nevyhnutnú pravdivosť, pretože je mysliteľný (*conceivable*) možný svet s inými zákonmi prírody $N(F, \neg G)$ a s nerozpustnými soľami. Výrok (1) je nevyhnutne pravdivý len vo svetoch, kde platia zákony prírody týkajúce sa rozpúšťania solí. Slabá

⁶ Notáciu som prispôobil norme, ktorá je zaužívaná v predikátovej logike na našich univerzitách, v originály sa uvádza zápis: $(x) (Fx \supset Gx)$ (Armstrong 1985, 85).

nevyhnutnosť je tu teda preto, lebo nevyhnutnosť, napríklad rozpúšťania solí, je limitovaná len na istý počet možných svetov, nie na všetky v ktorých sa vyskytujú soli.

Podľa mňa D. M. Armstrongove označenie N je preto kontingentné, lebo N je výsledkom kombinatoriky, pre jeden svet platí $N(F,G)$ a pre druhý nie. Poďme sa pozrieť na nejaký Multisvet, ktorý predstavuje jednu veľkú množinu a svety v ňom sú jeho podmnožiny. Do tejto množiny vysypeme množstvo $N(F,G)$ a $N(F,\neg G)$. Do jedných podmnožín sa náhodne usadí $N(F,G)$ a do ďalších $N(F,\neg G)$, a v tejto náhode je zdroj kontingencie. Treba mať ale na zreteli, že tento spôsob usadzovania nevyhnutností nie je úplne náhodný, ale mal by spĺňať všetky kombinatorické možnosti tak, aby nedošlo k tomu, že dva svety budú úplne identické. Ide skôr o veľmi rozumný kombinatorický plán umiestňovania univerzálií do možných svetov tak, aby sa všetky možnosti vyčerpali. V tomto prípade platí aj téza, že *mysliteľnosť* (*conceivability*) znamená *možnosť*, pretože akákoľvek mysliteľná (*conceivable*) situácia je jednou z kombinatorických možností a takou možnosťou je aj to, aby somáre rozprávali, soli sa vo vode nerozpúšťali. B. Russell bol sprostou žabou. Z dôvodu, že $F(x)$ je $G(x)$ platí len pre obmedzený počet svetov, hovoríme o slabej nevyhnutnosti.

Silná nevyhnutnosť

O nejakej silnej empirickej nevyhnutnosti sa už vyjadroval S. Kripke (1971, 2002) a H. Putnam (1973) v kontexte nevyhnutných vlastností predmetov. Ide tu o nevyhnutnosť ktorú *a priori* modálne aplikujeme na empiriu a to zavedením vzťahu identity nevyhnutnej vlastnosti s predmetom. Táto empirická nevyhnutnosť („Voda je H_2O .“) si ale nemôže nárokovať byť takou silnou ako *a priori* nevyhnutnosť („Tá istá vec nemôže zároveň byť a nebyť.“). Môže sa ukázať, že veda sa mýlila, keď tvrdila, že nevyhnutnou vlastnosťou vody je jej molekulárna štruktúra H_2O . No napriek tomu predpokladajme, že v tomto sa veda nemýli a je nevyhnutnou empirickou pravdou, že voda je H_2O .

V kontexte dispozicionalizmu teda môžeme tvrdiť, že celá molekula H_2O je dispozičná, alebo, ako tvrdia dualisti, molekula je kategorickou bázou a jej dispozičné prejavy sú kauzálne, emergentné, či ďalšou stranou jednej vlastnosti. Ak voda je H_2O , tak je nevyhnutné, aby vo všetkých možných svetoch, v ktorých sa vyskytuje látka s molekulárnou štruktúrou H_2O , vždy za každých vhodných okolností, *ceteris paribus*, bola schopná rozpustiť soľ. Schopnosť rozpúšťať soli za vhodných stimulov je imanentnou črtou, dispozičnou vlastnosťou, vody.

V známom H. Putnamovom príklade existuje Zem-dvojča a voda na nej má úplne rovnaké vonkajšie príznaky a dokonca aj prejavy ako na našej Zemi, no jej molekulárna štruktúra má komplikovanú formu, ktorú skrátene vyjadríme ako XYZ (Putnam 1973). V kontexte dispozicionalizmu a Kripkého modalizmu možno tvrdiť, že XYZ nie je voda, pretože nespĺňa identické podmienky, ktoré sme pre vodu stanovili; hoci návštevník zo Zeme predtým ako by spravil chemický rozbor tejto látky na Zemi-dvojčati, bol by presvedčený, že je to voda. Podľa H. Putnama po chemickom rozbere by zistil, že slovo „voda“ na Zemi-dvojčati má iný význam. (Tamže, 701). Preto by sme mohli povedať, že tekutina na Zemi-dvojčati nie je voda, ale niečo iné, napríklad voda_{XYZ}.

Diskutabilné je, aj keď to vôbec neovplyvní hlavnú myšlienku výkladu, či aj napriek tomu, že H_2O a XYZ sú odlišné druhy objektov, môžu vykazovať druhovo identické prejavy, alebo len veľmi podobné: aj voda _{H_2O} aj voda_{XYZ} rozpustia soľ. Schopnosť rozpúšťať je kvalitatívne identická, alebo len podobná? Je to jedna schopnosť, *rozpúšťať*, alebo dve: *rozpúšťať* _{H_2O} a *rozpúšťať*_{XYZ}? Do tejto odpovede sa nejdem púšťať, hoci momentálne sa skôr prikláňam k tomu, že sú to druhovo odlišné, aj keď veľmi podobné, schopnosti.

Kľúčové pre túto kapitolu je uvedomenie si, že prejav dispozičných vlastností nie je závislý od niečoho navyše, ako je to v prípade teórií slabej nevyhnutnosti. V kontexte silnej nevyhnutnosti netreba žiadne entity navyše, akými sú zákony prírody, dispozície ich plnohodnotne zastúpia. Lúčavka kráľovská má schopnosť rozpúšťať zlato (= prvok s atómovým číslom 79), preto má rozpúšťajúcu dispozíciu a za vhodných stimuloch (zlato je do nej ponorené), *ceteris paribus*, manifestuje svoju dispozíciu rozpúšťať zlato. Dispozícia rozpúšťania je takouto zákonitosťou. Pre teórie silnej nevyhnutnosti, lúčavka kráľovská *musí* za daných okolností, *ceteris paribus*, zlato rozpúšťať a to vo všetkých možných svetoch. Schopnosť rozpúšťania je jej nevyhnutná vlastnosť, ak by túto schopnosť nemala, už nemôžeme hovoriť o lúčavke kráľovskej, ale o niečom inom.

Určite stojí aj za pozornosť pripomenúť, že v kontexte dispozičných teórií, zákony prírody, ako nejaké svojbytné entity, neexistujú. Zákonitosť sveta je závislá od dispozičných prejavov a zákony prírody sú tak nanajvýš naše mentálne konštrukcie, ktoré sme od týchto prejavov odvodili. „Prírodné zákony nie sú napr. čosi ako svojbytné, na veciach nezávislé „pravidlá“, čosi ako mocné entity platónsky substituujúcich mimo vecí a odtiaľ platiacich a regulujúcich. Predpokladajme, že prírodné zákony sú skôr abstrakciami formulovanými práve na základe vlastností vecí, ich reálnych *dispozícií* a príslušných prejavov.“ (Peroutka 2010b, 188–189). Aj z pozície Ockhamovej britvy sa nazdávam, že svet si vystačí len s dispozičnými vlastnosťami, poprípade, ako niektorí filozofi tvrdia, s dispozičnými vlastnosťami a ich kategorickými nositeľmi.

O skrytých modalitách

Za jednu z prítlačlivých črt dispozičných vlastností a zároveň aj za ich najväčšiu mysterióznosť považujem ich modalitu. Ako tvrdí M. Schmidt: „Revolucionári sa vzdávajú apriórneho prístupu k modalitám v prospech aposteriórneho, v ich videní sú modality skôr empiricky ako teoreticky dané objekty – modalita sa nekonštruujú, ale objavujú. Naše kognitívne schopnosti nám nepreziadia, ktorá molekula je podstatou vody. Z apriórnej úvahy nezistíme, či môže mať zlato iné atómové číslo ako 79, toto všetko musíme objaviť.“ (Schmidt 2020, 793–794). Tu by som podotkol, že toto objavenie modality objektu sa deje až pri manifestácii dispozície. Až po výbuchu granátu empiricky pozorujeme dispozíciu výbušnosti. Gul'a keď sa gúľa, pozorujeme schopnosť gúľať sa, okno keď sa rozbije, pozorujeme rozbitnosť. No predtým ako sa manifestuje dispozícia, jej prejav nepozorujeme. Dispozičné prejavy „driemu“ v predmetoch a čakajú na vhodný stimul, *ceteris paribus*, aby sa mohli nevyhnutne manifestovať. Niektoré zase sú permanentne manifestované, ako napr. gravitačné pôsobenie.

Už Aristoteles operoval s termínmi ako *možnosť* a *skutočnosť*, prostredníctvom, ktorých vo *Fyzike* definuje pohyb ako prechod z možnosti do skutočnosti. (Aristoteles Phys 2010, III). Uvážme príklad so semiačkom dubu, v ktorého možnosti je stať sa rozvetveným stromom. V dispozícii tohto semiačka je prejaviť sa za daných stimulov, *ceteris paribus*, nevyhnutne vo všetkých možných svetoch vždy rovnako. Čo sa bude ďalej diať so spomínaným semiačkom a či vyrastie v plnohodnotný strom, to závisí od stimulov. Predstavme si možné svety, ktoré sa medzi sebou líšia vo výskyte stimulov. Hoci stimuly sú v týchto svetoch odlišné, no všade sú postačujúce k tomu, aby strom mohol žiť, rásť, existovať. Napríklad uvažujme o stimuloch, ktoré sa vyskytujú v čase t_1 a majú vplyv na rozvetvovanie konárov stromu v čase t_5 . Jedná sa napríklad o zavlažovanie, prítomnosť iných stromov, prítomnosť hmyzu, zásahy človeka, počasie atď. Takýchto stimulov môže byť enormné množstvo (v ľudskej obrazotvornosti až nekonečné množstvo). Preto napr. platí, ak by v čase t_1 nastal stimul S_1 a pôsobil na dispozíciu D , tak by nastal v čase t_5 účinok E_1 (narastenie konára smerujúce k plotu). Ak by v čase t_1 nastal stimul S_2 a pôsobil na dispozíciu D , tak by nastal v čase t_5 účinok E_2 (narastenie konára

smerujúc od plota). Ak by v čase t_1 nastal stimul S_n a pôsobil na dispozíciu D , tak by nastal v čase t_5 účinok E_n (hnutie konára). Koľko možných stimulov, toľko možnosti rastu stromu, jeho rozvetkovania, výživnosti, plodnosti, tvarov... Tento strom môže mať enormné množstvo neaktualizovaných dispozícií, ktoré sa nikdy v aktuálnom svete nemanifestujú. Takéto nemanifestované dispozície môžu driemáť vo všetkých predmetoch nášho sveta. Môžu to byť pre nás úplne neznáme prejavy známych predmetov, pretože im nebolo umožnené sa manifestovať. Svet sa neusporiadal do štruktúry, kedy by dané stimuly aktualizovali dané dispozície.

Všetky predmety tohto sveta majú enormné množstvo možností ako sa za vhodných stimulov prejavovať. *Kde sú tieto možnosti?* Empiricky nemáme s nimi všetkými kontakt, ale rozumom predpokladáme ich existenciu. Rozum sa tak stáva relevantným prvkom pri uvažovaní o empirii a na základe rozumu empirii prisudzujeme modalitu. Samotné modaliti sa tak, aspoň pre mňa, stávajú veľkou záhadou a momentálne neviem povedať, kde by sme ich mohli lokalizovať. Sú to nejaké *dispozičné monády*? Len s tým rozdielom, že oproti Leibnizovým monádám (1982), tieto sú sebestačné, nepotrebujú predzjednanú harmóniu, sú to aktívne vlastnosti a vzájomne medzi sebou pôsobia. No rovnako sa v nich zrkadlí celý vesmír v jeho minulosti, prítomnosti a budúcnosti a nielen vesmír, ale aj všetky jeho možnosti a teda možné svety. Aby mohol strom rásť, tak mu musela predchádzať celá kauzálna reťaz udalostí až od Veľkého tresku, na tomto reťazci je závislé aj budúce aktualizovanie jeho dispozícií, ktoré by mohli byť aj aktualizované inak pri iných stimuloch.

Treba podotknúť, že síce svet sa v dispozičných monádach zrkadlí aj s jeho možnosťami, ale tieto možnosti sú limitované ich dispozičnou povahou: logicky môžeme uvažovať možnú existenciu častice veľmi podobnej elektrónu s kladným nábojom, no táto častica nie je elektrón. Rozprávajúce zviera podobné somárovi nie je somár. Ak by aj susedov somár na záhrade začal rozprávať, tak by sa museli vo svete vyskytnúť také stimuly, ktoré by ho na mikroúrovni premenili na iný druh predmetu, napríklad zmenou jeho DNA a kognitívnych schopností, ale už by to nebol somár. Somár navždy zostane len somárom.

Hovoriť, že by v prípade postulovania modalít do empirie išlo o nejaký problém, môže byť zavádzajúce. Dispozície majú jednoducho mysteriózny charakter, svet sám osebe je pre nás mystériom, netreba sa nad tým pohoršovať. Filozofi a dokonca aj vedci uvažujú o možných svetoch, vesmíroch, platónskych bytiach, prečo by sme nemohli uvažovať o nejakých dispozičných monádach, v ktorých sa zrkadlí celý svet aj s jeho možnosťami? To, že sme schopní uvažovať o nejakých modalitách, je fascinujúce; taktiež uvažovanie o nejakých dispozičných monádach nás posúva do vyšších mentálnych sfér, metaforicky povedané, poukazuje to na nejakú božskosť našej mysle.

Ak by sme sa chceli predsa len vyhnúť zavedeniu dispozičných monád, mohli by sme ešte uvažovať platónsky svet, v ktorom sa nachádzajú rôzne stavy vecí a teda modálne prejavy dispozícií, ktoré stoja mimo času a priestoru. Tento scenár sa mne osobne nepozdáva, pretože dispozície by mali byť v empirii a takisto aj ich možné prejavy, lebo práve od ich možných prejavov je závislá zákonitosť sveta, a teda jeho dynamické fungovanie.

Popríklad ešte by som uvažoval o dispozíciách ako o nejakých empirických formách, ktoré pretavujú empiriu do daných výstupov podľa formálnej šablóny. Napr. keď poznáme funkciu sčítania +, tak zároveň vieme dosadzovať za x a y do funkcie $(x + y = z)$ nekonečné množstvo čísel a dostať nekonečné množstva výsledkov, napriek nekonečným vystačíme si len s jednou funkciou. Rovnako, ani v prípade dispozícií nepotrebujeme nekonečné množstvo modalít, ktoré by mali byť nejakou „natesnané“ do jednej vlastnosti, vystačíme si s tým, že samotná dispozícia ma charakter podobný spomínanej funkcii.

Problémy teórií slabej a silnej nevyhnutnosti

Takisto ako teórie slabej nevyhnutnosti, tak aj teórie silnej majú problémy. V prípade slabej nevyhnutnosti v analyzovanom kontexte kategorických vlastností téza *mysliteľnosť* (*conceivability*) znamená možnosť prináša so sebou závažnú komplikáciu. Problémy dispozičných teórií, ktoré ešte spomeniem, ako je napr. problém *virtus dormitiva*, považujem z metafyzického hľadiska za nepodstatný. Popríklad problém s blokátormi *finks* a *antidotes* považujem za problém len technického charakteru. Tieto posledné dva problémy spomínam kvôli tomu, že sa im v kontexte dispozičných vlastností venovalo veľa pozornosti. Ich námietkami sa mal oslabiť pojem nevyhnutnosti v kontexte dispozičných vlastností.

Mysliteľnosť (*conceivability*) a možnosť

Podme sa najprv pozrieť na problematiku tézy v kontexte slabej nevyhnutnosti *mysliteľnosť* (*conceivability*) znamená možnosť. Je dosť možné, že keby sme chceli uvažovať ako Boh, lákalo by nás uvažovať o všetkých kombináciách, ako by svet mohol byť. No má to jeden háčik. Hoci rovnako ako v našej, tak aj Božej mysli sa môže vyskytnúť obraz rozprávajúceho somára, len si ale treba uvedomiť, že rozprávajúci somár už nie je somár, je to iný predmet. Takýto rozprávajúci somár už nevykazuje nevyhnutné znaky somárovitosti, ku ktorým patrí aj nerozprávanie.

Uvažujme nejakú transsvetovú tranzitívnu reťaz zmien vlastností napr. v lewisovských (Lewis 1986) náprotivkových možných svetoch. Uvážme úplne bielosrstého psa v aktuálnom svete. V blízkom možnom svete sa vyskytuje neidentický náprotivok tohto psa, ktorý niektoré chlpy má čierne, pritom DNA má rovnaké ako pes z aktuálneho sveta. V inom možnom svete farba srsti jeho náprotivka je už čierna, DNA zostáva rovnaké. Vo vzdialenejšom svete začne mňaukať, DNA je rovnaké. Ešte vo vzdialenejšom svete spomínaný pes vyzerá takmer ako susedova mačka, DNA je rovnaké. V ďalšom svete náprotivok psa vykazuje úplne rovnaké príznaky ako vykazujú mačky, DNA má rovnaké ako pes v aktuálnom svete. Preto by sme mohli povedať, že pes je mačka. Podobný scenár si môžeme predstaviť, že DNA sa mení na mačku, no prejavy meniaceho sa DNA sa od sveta k svetu nelíšia, a preto aj napriek zmene DNA stále vonkajšie príznaky náprotivkov sú rovnaké so psom v aktuálnom svete. DNA je mačacie, no prejavy psie: mačka je pes.

Za tieto podivnosti by v kontexte slabej nevyhnutnosti mali byť zodpovedné zákony prírody. Mačacie zákony prírody umožnia náprotivkom psa sa postupne transsvetovo meniť na mačku. V inom svete sa už môže premeniť na medúzu, Fregeho, varené vajce, drevenú stoličku... Medzi týmito vlastnosťami niet rozdielu. Popríklad naopak, scenár by bol rovnaký, aj keby sa menilo DNA psa až na DNA medúzy, stále by to bol prejavmi pes. Potom, keby sme chceli definovať čo je to pes, tak by sme prehlásili, že pes je všetko, čo je aj nepes.⁷

Prečo je takýto scenár neakceptovateľný? V prvom rade, ako to vyplýva zo spomínaných absurdností, nemohli by sme definovať a rozlíšiť vlastnosti navzájom. S vlastnosťou byť psom je aj nevyhnutne previazaná schopnosť sa psovito prejavovať a nie mačkovito. Za ďalšie, ide o metafyzický problém. Ak akceptujeme zistenia súčasnej vedy ohľadom nemennosti základných prejavov elementárnych častíc, tak tieto fundamentálne prejavy sú ich nevyhnutnými vlastnosťami a zároveň sú ich aj definičným kritériom a zaraďujú ich do druhov. V periodickej sústave prvkov existuje fyzikálna zákonitosť, ktorá je závislá od základných vlastností elementárnych častíc. Z fundamentálnych vlastností elementárnych častíc sú vyskladané aj ostatné predmety na makroúrovni, tiež somáre, mačky, psy a ich DNA reťazce. DNA psa je

⁷ Ako poznamenal v osobnej konzultácii Martin Schmidt, všetky vlastnosti sú tak „vykradnuté“. Nie je medzi nimi žiaden rozdiel. Nemožno ich definovať a odlišiť navzájom.

vyskladaná z fundamentálnych vlastností, ktoré sú *kontinuálne* nezlučiteľne s mačkovitými prejavmi. Vyššie úrovne sú závislé od nižších: prejavy z nižších úrovní prechádzajú do vyšších a tie do ďalších úrovní. Táto závislosť je porušovaná v prípade koncepcií slabej nevyhnutnosti. Zachraňovať takúto nekontinuitu lepidlom (spojenie psieho DNA s mačkovitými prejavmi), akými sú zákony prírody, mi príde príliš nadbytočné a metafyzicky neakceptovateľné. Z logického hľadiska si môžeme myslieť (*conceivable*) psomačacie svety, ale z ontologického, a dokonca aj z vedeckého hľadiska, sú takéto svety neprípustné.

Virtus dormitiva

V problematike dispozičných vlastností sa často zvykne spomínať príklad s *virtus dormitiva*. Ide o J. B. P. Moliérov žart na účet filozofického vyjadrovania. Keď sa opýtame, prečo pri užití ópium uspáva, odpoveď filozofov je, že ópium má preto také účinky, aké má, lebo má *virtus dormitiva*: uspávajúcu silu. (napr. Mumford 1998, 136). Ide o zosmiešnenie filozofov. Keď chceme zistiť, *prečo* ópium uspáva, tak triviálne odpovieme, preto, lebo má uspávajúce účinky. Takéto zdôvodnenie schopností ópia je evidentne nepostačujúce. Môže sa stať, že ľudia zaspávajú po užití ópia nie kvôli ópiu samotnému a kvôli nejakým skrytým silám, ktoré sa v ňom nachádzajú, ale jednoducho kvôli placebo efektu. Nie je jasné, akým spôsobom dispozície majú kauzálnu alebo explanačnú rolu so zreteľom na ich manifestácie. (Choi – Fara 2012, kap. 6).

Podobný príklad udáva aj L. Jansen. Jano prehltnie tabletku a jeho bolesť hlavy zmizne. Bola príčinou odstránenia bolesti hlavy dispozícia tabletky? Možno tabletku nemala žiadnu kauzálnu relevanciu, ale bola to voda, ktorú si Jano zobral, keď užil tabletku, alebo to bolo samotné prehltnutie tabletky, alebo to bol krásny slnečný svit, alebo nejaká iná črta, ktorá sa v danej situácii vyskytovala. (Jansen 2007, 174).

Osobne si myslím, že ide skôr o vedecký problém. A v skutočnosti, keď uvažujeme o uspávajúcich silách ópia, nerobíme to v súčasnosti až tak triviálne. Vysvetlenie sa často odvoláva na komplikované chemické procesy ópia, ktoré pôsobia na fyziologickú štruktúru biologickej hmoty. To, aby sa eliminovali redundantné javy v explanáciách, na to je potrebný samozrejme náročný vedecký výskum a veľa testovania výsledkov. Takže tieto výhrady voči dispozíciám považujem za málo opodstatnené, z metafyzického hľadiska za úplne zbytočné.

Blokátory

Manifestovanie $M(x)$ dispozície $D(x)$ za vhodných stimulov $S(x)$ sa v teóriách dispozičných vlastností zvykne formálne vyjadriť nasledovne:

$$(2) \quad (\forall x) (D(x) \leftrightarrow (S(x) \rightarrow M(x))).$$

Ak by sme chceli zdôrazniť nevyhnutnosť prejavu dispozície, tak zápis (2) by som obohatil o nevyhnutnosť \square a kontrafaktuálnu závislosť $\square \rightarrow$ medzi konzekventom a antecedentom:

$$(3) \quad (\forall x) \square(D(x) \leftrightarrow (S(x) \square \rightarrow M(x))).$$

Nevyhnutnosť platnosti (2) a (3) je ohrozená finks a antidotes⁸. Ide o blokátory, ktoré bránia v prejave dispozície aj napriek tomu, že nastáva $S(x)$.

⁸ V slovenskej filozofii som sa nikde nestretol s prekladom týchto termínov, preto ich nechávam v pôvodnom, anglickom znení. Doslovne by sme ich mohli preložiť napr. fink ako udavač, práškač, fizeľ, naničhodník a antidote ako protijed. Všeobecne obidva termíny možno nazvať blokátor.

Termín *finkish* dispozície zaviedol C. B. Martin (1994). Ako uvádza A. Bird, fink je industriálny zamestnanec. Ako zamestnanec dostáva tajný plat od zamestnávateľa a jeho prácou je odhovoriť spoluzamestnancov od štrajku. Odstraňuje dispozíciu štrajkovania. (Bird 1998, 227; 2007, 25 pozn. 22). D. Lewis vo svojom článku *Finkish Dispositions* uvádza príklad s čarodejníkom, ktorý čaká pri sklenenom pohári, kedy ho niekto bude chcieť rozbiť. Hneď, ako ma k tomu dôjsť, čarami zmení sklo, a pohár stráca svoju rozbitnosť. (Lewis 1997, 147).

Ďalšími blokátormi sú *antidotes*. Toto pomenovanie pochádza od A. Birda a ide v ňom o zabránenie prejavu dispozície, pričom táto dispozícia aj naďalej pretrváva. Niekto užije smrteľnú dávku jedu (napr. arzén), ale nezomrie, lebo užije aj protijed. Protijed zmení telesnú fyziológiu spôsobom, že jed nemá efekt, ktorý by normálne mal bez prítomnosti tohto protijedu. Alebo v prípade skleneného pohára, tentoraz čarodejník neodstráni dispozíciu rozbitnosti, ale jej zabráni v manifestovaní prostredníctvom zmrazenia pohára, alebo prostredníctvom zvukových vĺn, alebo nejakého iného ochranného obalu spevní jeho štruktúru. Alebo iným príkladom je dispozícia kravského mlieka, ktorá normálne zabíja ľudí, pretože kto nemá laktázový enzým, toho metabolizmus nie je schopný spracovať mlieko. Enzým slúži ako prevencia pred kyselinou mliečnou, ktorá má dispozíciu zabíjať. (Bird 1998, 228, 231; 2007, 27–28).

Rozdiel medzi *finkish* a *antidotes* blokátormi spočíva teda v tom, že pri *finkish* sa dispozícia odstráni a pri *antidotes* ostáva, len sa zabráni v jej manifestovaní. Problém sa snaží riešiť A. Bird (2007, 60) zavedením podmienky *ceteris paribus*: blokátory nie sú prítomné. Jeho formálny zápis by som prispôbil tomu môjmu (3) a výsledný tvar formálneho zachytenia dispozičného prejavu by mohol mať podobu:

$$(4) \quad (\forall x) \square(ceteris\ paribus\ (D(x) \leftrightarrow (S(x) \square \rightarrow M(x))))).$$

Na prvý pohľad sa môžu zdať takéto úpravy dosť krkolomné⁹, ale myslím si, že svet je príliš komplexný na to, aby sme vyjadrenia o ňom dokázali vtesnať do nejakých jednoduchých zápisov. Je predsa bežné, že sa udalosti medzi sebou krížia, vzájomne blokujú, ničia, a udalosť s vyššou mierou intenzity prevláda nad tými slabšími. Preto nevidím nejaký veľký dôvod pohoršovať sa nad tým, že musíme počítať s *ceteris paribus*. Veď je aj bežnou vedeckou praxou, že vo vedeckých zákonoch sa nachádza konštanta poruchovosti ε , čo znamená šum alebo permitivitu prostredia. Z tohto dôvodu problém blokátorov považujem len za technický problém. Otázne je, či sa vôbec jedná o metafyzický problém.

Záver

Či budeme zastávať teóriu slabej nevyhnutnosti alebo teóriu silnej, môže to závisieť od toho, či do nášho ontologického zoo prichýlime sily alebo silové vlastnosti. S ich empirickou detekciou je to náročnejšie, preto niektorí filozofi majú s týmto pojmom problém, hoci vedci ho radi do sveta postulujú. V tomto texte bolo aj snahou tvrdiť, že s týmito silovými vlastnosťami máme empirický kontakt a to prostredníctvom ich aktualizovaných manifestácií. Uprednostnenie jednej alebo druhej teórie ohľadom nevyhnutnosti nie je jednoduché rozhodnutie. Ukázali sme si plusy a mínusy každej z nich. No ako neraz vyznelo, a bolo to aj zrejme cítiť pri čítaní tohto textu, autor sa prikláňa k silnej nevyhnutnosti. Tento príklon je zdôvodňovaný problémom transsvetovej identifikácie vlastností s druhmi predmetov. Téza *mysliteľnosť* (*conceivability*) znamená možnosť v kontexte kombinatorickej teórie posibilití nedokáže odlišiť vlastnosti navzájom: pes sa môže prejavovať aj ako nepes.

⁹ Súhlasím s tým, že zápis (4) možno modifikovať a rôznym spôsobom upravovať. Na to ma upozornil aj anonymný recenzent.

Kľúčové je si aj uvedomiť rozdielnosť týchto prístupov v chápaní zákonov prírody. Pre zástancov len kategorických vlastností sú zákony prírody zodpovedné za zmeny vo svete. V prípade dispozičných teórií nie je potrebné do sveta postulovať zákony prírody, keďže zákonitosť sveta je závislá len od silových vlastností sveta – dispozícií.

Za najväčšiu mysterióznosť a zároveň aj príťažlivosť vo filozofickom skúmaní považujem modálny charakter dispozičných vlastností. Otázne je, kde sa nachádzajú všetky možné alternatívy ako by sa mohla vlastnosť za daných okolností prejaviť. Možno za základné kategórie sveta považovať *dispozičné monády*, v ktorých sa zrkadlí celý svet so svojou minulosťou, prítomnosťou a budúcnosťou a dokonca aj s tým ako by za iných okolností svet mohol byť?

Napriek rozdielom zástancov slabej a silnej nevyhnutnosti treba pripomenúť, že obidva tábory po vedeckej stránke uvažujú o spoločnej *aktuálnej* empirickej nevyhnutnosti. Líšia sa len pohľadom na modality. Z vedeckej stránky sa tieto pohľady veľmi nelíšia, no z filozofickej áno. Otázne je, ako veľmi pri výklade sveta potrebujeme aj uchopovať jeho metafyzický rozmer. Zrejme vedcovi môže byť ukradnuté, či zákony prírody sú svojbytné ontologické entity, alebo sú to len naše deskripcie dispozičnej povahy sveta. Filozofovi to nezvykne byť až tak jedno, cíti, že pre komplexné poznanie sveta je metafyzika dôležitá. Preto vznikol aj tento text.

PodĎakovanie

Rád by som poďakoval redakcii Pro-Fil a anonymným recenzentom za niektoré výhrady a odporúčania.

Bibliografia

- Aristoteles (2010): *Fyzika*, Nakladatelství Petr Rezek.
- Armstrong, D. M. (1980a): *Nominalism & Realism. Universals & Scientific Realism. Volume I.*, Cambridge University Press.
- Armstrong, D. M. (1980b): *A Theory of Universals. Universals & Scientific Realism. Volume II.*, Cambridge University Press.
- Armstrong, D. M. (1985): *What is a Law of Nature?*, Cambridge University Press.
- Armstrong, D. M. (1989): *A Combinatorial theory of possibility*, Cambridge University Press.
- Armstrong, D. M. (1996): Place's and Armstrong's views compared and contrasted, in Crane, T. (eds.) *Dispositions – A debate*, Routledge, 33–48.
- Bacon, F. (1990): *Nové organon*, Nakladatelství Svoboda.
- Berkeley, G. (2004) *Esej o nové teorii vidění. Pojednání o principech lidského poznání*, OIKOYMENH.
- Bird, A. (1998): Dispositions and Antidotes, *The Philosophical Quarterly* 48(191), 227–234.
- Bird, A. (2005): The Dispositionalist Conception of Laws, *Foundations of Science* Vol. 10, Springer, 353–370.
- Bird, A. (2007): *Nature's Metaphysics. Laws and Properties*, Clarendon Press.

- Bruno G. (2006): O nekonečne, vesmíre a svetoch, in Hrušovský, I – Kocka, J. – Pažitka, M. (eds.) *Humanizmus a renesancia. Antológia z diel filozofov*, IRIS, 143–220.
- Descartes, R. (2010): *Meditace o první filosofii. Meditationes de prima philosophia*, OIKOYMENH.
- Dretske, F. I. (1977): Laws of Nature, *Philosophy of Science* 44(2), 248–268.
- Harré, R. – Madden, E. H. (1975): *Causal Powers. A Theory of Natural Necessity*, Basil Blackwell.
- Hume, D. (1960): *Treatise of Human Nature*, Oxford University Press.
- Hume, D. (1996): *Zkoumání o lidském rozumu*, Nakladatelství Svoboda.
- Choi, S. – Fara, M. (2018): Dispositions, in Zalta, E. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online], 2006-07-26, rev. 2018-06-22 [cit. 2022-04-10], dostupné z: < plato.stanford.edu/entries/dispositions/ >.
- Jammer, M. (1957): *Concepts of Force*, Harvard University Press.
- Jansen, L. (2007): On Ascribing Dispositions, in Kistler, M. – Gnessounou, B. (eds.) *Dispositions and Causal Powers*, Ashgate, 161–180.
- Kripke, S. (1971): Identity and Necessity, in Munitz, M. K. (eds.) *Identity and Individuation*, University Press, 135–164.
- Kripke, S. (2002): *Pomenovanie a nevyhnutnosť*, Kalligram.
- Leibniz, G. W. (1982): *Monadologie a jiné práce*, Svoboda.
- Lewis, D. (1986): *On the Plurality of Worlds*, Blackwell Publishing.
- Lewis, D. (1997): Finkish Dispositions, *The Philosophical Quarterly* 47(187), 143–158.
- Lewis, D. (2001): *Counterfactuals*, Blackwell Publishers.
- Locke, J. (2012): *Esej o lidském chápání*, OIKOYMENH.
- Malebranche, N. (2017): *Hledání pravdy. 2. díl*, Togga.
- Martin, C. B. (1994): Dispositions and Conditionals, *The Philosophical Quarterly*, 44(174), 1–8.
- Martin, C. B. (1996): Replies to Armstrong and Place, in Crane, T. (eds.) *Dispositions – A debate*, Routledge, 126–146.
- Molnar, G. (2006): *Powers. A Study in Metaphysics*, Oxford University Press.
- Mumford, S. (1998): *Dispositions*, Oxford University Press.
- Mumford, S. (2009a): Ascribing Dispositions. In Damschen, G. – Shneppf, R. – Stüber, K. (eds.) *Debating Dispositions (Issues in Metaphysics, Epistemology and Philosophy of Mind)*, Walter de Gruyter, 168–185.
- Mumford, S. (2009b): Passing Powers Around, *The Monist*, 92(1), 94–111, dostupné z: < https://www.jstor.org/stable/27904108 >.
- Newton, I. (1846): *The Mathematical Principles of Natural Philosophy*, Daniel Adee.

Peroutka, D. (2010a): *Aristotelská nauka o potencích*, Filosofia.

Peroutka, D. (2010b): Dispoziční predikáty, in Dvořák, P. – Peroutka, D. – Tomala, O. (eds.) *Modality v analytické metafyzice*, Filosofia, 137–212.

Place, U. T. (1996): Dispositions as Intentional States, in Crane, T. (eds.) *Dispositions – A debate*, Routledge, 19–32.

Putnam, H. (1973): Meaning and Reference, *The Journal of Philosophy*, 70(19), 699–711.

Schmidt, M. (2012): O realistických a antirealistických tendenciách v ontológii predmetov, *Organon F* 19, 255–272.

Schmidt, M. (2020): O objavovaní a konštruovaní možností, *Filozofia*, 75, No 9, 793–803.

Tooley, M. (1977): The Nature of Laws, *Canadian Journal of Philosophy*, 7, 667–698.

Tooley, M. (1987): *Causation: A Realistic Approach*, Oxford University Press.

Toto dílo lze užívat v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.
